

GÖRKƏMLİ TARİXÇİ ALİM TADEUŞ SVYATOÇOVSKİNİN UNUDULMAZ XATİRƏSİ

Görkəmli tarixçi, polyak əsilli amerikalı alim Tadeuş Svyatočovski (Tadeusz Swietochowski) 2017-ci il fevralın 17-də vəfat etmişdir. O, 1934-cü il aprelin 28-də anadan olmuşdu.

T. Svyatočovski Cənubi Qafqazın öyrənilməsi və xüsusən Azərbaycanın yeni tarixinin tədqiqi üzrə mütəxəssis idi. O, Xəzər Universitetinin Fəxri doktoru adına layiq görülmüş və əsas əsəri sayılan "Russia and Azerbaijan: a Borderland in Transition" adlı kitabı Xəzər Universiteti Nəşriyyatında Azərbaycan türkcisinə çevrilmiş ("Rusiya və Azərbaycan: sərhədyanı bölgə keçid dövründə") və nəşr olunmuşdur.

T. Svyatočovskinin parlaq xatirəsini yad edir və professor Hamlet İsxanlının redaktor kimi onun kitabı haqqında giriş sözünü oxucularımıza təqdim edirik.

AZƏRBAYCANIN İKİ YOLU VƏ AZƏRBAYCAN KİMLİYİ HAQQINDA

(Tadeuş Svyatočovskinin "Rusiya və Azərbaycan" kitabının Azərbaycan dilinə tərcüməsinin redaktorundan)

Azərbaycan tarixi və azərbaycanlıların milli kimliyi məsələsi ictimaiyyətimizin həmişə diqqət mərkəzində olmuş, hər zaman müzakirə və mübahisə doğurmuşdur. Tarixin döngələrində və çoxsaylı "keçid mərhələ"lərində bu mövzu qızgın və həyəcanlı günlərini, illərini yaşamışdır.

Azərbaycan xalqının yaşadığı ərazilər, yarımmüstəqil Azərbaycan xanlıqları 18-ci əsrin sonlarında və 19-cu əsrin ilk otuz ilinə yaxın bir müddətdə Rusiya və İran arasında müharibələr meydanına çevrilmiş və nəticədə ikiye bölünmüşdür. Şimal ərazilər Rusiyaya birləşdirilmiş, cənub hissə İranın ixtiyarında qalmışdır. Azərbaycan torpaqlarının daxili çayı olan Araz o zamandan iki Azərbaycanı bir-birindən ayıran sərhəd çayına çevrilmişdir. Beləliklə, azərbaycanlılar, azərilər və ya azəri türkləri adlanan xalq iki böyük dövlət - Rusiya və İran içərisində fərqli yollarla inkişaf etməyə başlamış, fərqli siyasi, iqtisadi, təhsil və mədəni mühitdə yaşamışlar. İki Azərbaycan arasında əlaqələr də məhz tarixin döngələrində artmış, azalmış və bir müddət, demək olar ki, qırılmışdır. Beləliklə, azərbaycanlıların tarixi də iki hissəyə bölünmüş, onların kimliyi, milli özünüdərkə də haçalanmışdır.

Tanınmış Amerika azərbaycanşünası, Ya-

xın Şərq və Rusiya tarixinin bilicisi Tadeuş Svyatočovski tədqiqatçı həyatını Azərbaycanın siyasi tarixinə, Azərbaycan xalqının özünüdərk etmə məsələsinə həsr etmişdir. O, 1970-ci illərin ikinci yarısından bu günə qədər Azərbaycan mövzusunda araşdırmalarını məqalələr və kitablar şəklində çap etdirir, Azərbaycan üzrə ekspert kimi məsləhətlər verir, müxtəlif konfrans və görüşlərdə çıxış edir.

T.Svyatočovskinin "Rusiya Azərbaycanı, 1905-1920" adlı ilk kitabı (Russian Azerbaijan, 1905-1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community, Cambridge University Press) 1985-ci ildə nəşr edildi və geniş əks-səda doğurdu.

1905-ci il inqilabından Azərbaycanın Sovetləşməsinin başlanğıcına qədər nisbətən qısa, amma Azərbaycanda ideoloji və siyasi proqramların təşəkkül tapdığı bir dövrü əhatə edən bu kitab öz müəllifini Azərbaycan məsələsini daha geniş şərh etməyə həvəsləndirdi.

On il sonra Svyatočovskinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinə hörmətli oxucularımıza təqdim etdiyimiz, "Russia and Azerbaijan. A Borderland in Transition" (Columbia University Press) kitabı nəşr olundu. Zənnimizcə, bu kitab

T. Svyatoçovskinin çox (ən?) uğurlu əsəri sayıla bilər. (O, 1999-cu ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan tarixi lüğəti" adlı kitabın redaktorlarından biri və Viktor Savinkova həsr olunmuş kitabın iki müəllifindən biridir).

Geniş mənada Azərbaycan xalqı, Azərbaycan dövlətçiliyi həmişə Rusiya, İran və Osmanlı-Türkiyə kimi böyük dövlətlərin kölgəsində inkişaf etmişdir. Bu kölgə bəzən onu yandırıcı şüaların təsirindən qorumuş, bəzən də arzusunda olduğu ilq şüaların qabağını kəsərək onu üşütmüşdür. Hər halda, Rusiyanın aşıladığı Avropa düşüncəsi və həyat tərzini, Türkiyənin aşıladığı türk özünüdərk etmə hissi Rusiya Azərbaycanında daha güclü olmuş, İran azərbaycanlıları türkçülüyə tamamilə yad olmamaqla yanaşı, daha çox "iranlı" kimliyinə sahib olmuşdur. Avropa və Amerikaya mühacirətin, Şimalda müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaranmasının İran azərbaycanlılarının kimlik düşüncələrinə nə dərəcədə təsir etdiyi hələlik ciddi araşdırılmamışdır. Lakin 20-ci yüzillikdə Şimalda və Cənubda baş verən hadisələr və dövrlərin digər tərəfdə diqqətlə müşahidə olunduğu, qeydə və nəzərə alındığı şübhəsizdir. Şimalda: a) ilk onillikdəki rus inqilabının təsiri, mətbuatın inkişafı, siyasi təşkilatlanma, kimlik axtarışı; b) 1917-20-ci illərin siyasi çalxalanmaları, muxtariyyət, dövlətçilik və müstəqillik sorğusunda axtarılar; c) Azərbaycan dilinin, elminin və mədəniyyətinin uğurları, Azərbaycan kimliyinin türkçü və sovet boyalarına büründüyü, siyasi və mədəni təzyiqlərə məruz qaldığı sovet dövrü; və, nəhayət, ç) Son on ili əhatə edən Müstəqil Azərbaycan Respublikası dövrünü qeyd etmək olar.

Eyni ilə, Cənubda baş verən dörd inqilabi addım Şimalda da ciddi qarşılanmışdır: a) Səttarxanın mühüm rol oynadığı Məşrutə inqilabı; b) Xiyabani hərəkatı; c) Pişəverinin başçılıq etdiyi Azərbaycan Demokratik Partiyasının hakimiyyəti; və, nəhayət; ç) Şahlığın devrilməsi ilə nəticələnən İslam inqilabı.

Tadeuş Svyatoçovski ikiyə bölünmüş Azərbaycan xalqının 19-cu və 20-ci yüzilliklərdə keçdiyi yolu peşəkarcasına və böyük məharətlə işıqlandırmışdır. Heç bir tələpəli məsələ onun diqqətindən yayınmamış, həqiqəti hissiyyətə tabe etməmiş, araşdırdığı məsələlərə hər tərəfdən baxmağa çalışmışdır. Təcrübə göstərir ki, xalqın tarixini yazarkən ona kənardan da baxmaq mühtəmdir. Bu baxımdan Gürcüstan, xüsusən də Ermənistanla müqayisədə Azərbaycanın bəxti o qədər də gətirməmişdir. Azərbaycan daha çox

ümumrus, ümumqafqaz, ümumiran müstəvilərində gözə çarpmışdır. Lakin son zamanlar vəziyyət yaxşılaşmağa doğru dəyişməkdədir. Azərbaycan mövzusu Avropa və Amerika tədqiqatçılarının diqqətini cəlb etməyə başlamışdır.

Xarici dillərdə, xüsusən ingilis dilində tarix və mədəniyyətimizə həsr olunmuş əsərlərin üstün cəhətləri nə ilə bağlıdır? Müəlliflərinin elmi əsaslara söykənmək istəyindən, Avropa arxivlərindən və memuar ədəbiyyatından daha asan istifadə etmək imkanından, mühacir ədəbiyyatı ilə yaxın tanışlıqdan, Yaxın Şərqi ölkələri və Rusiyadan Qərbi gedən alimlərin müşahidə və araşdırmalarını ingiliscə və digər Avropa dillərində çap etdirməsindən və s. Əlbəttə, bu əsərləri ideallaşdırmaq da düzgün deyil, lakin onlara məxsus soyuqqanlı və düşünüb-daşınılmış yanaşma üsulu təqdirə layiqdir.

Azərbaycanın son iki yüz illik tarixinə yeni və konseptual baxış olan bu kitab, əslində, çoxcildli Azərbaycan tarixi üçün maraqlı bir plan rolunu da oynaya bilər.

T. Svyatoçovski Xəzər Universitetinin fəxri doktorudur. Nəşriyyatımızın onun kitabını tərcümə etmək fikrinə çox ciddi yanaşan müəllif kitabın son hissəsini yenidən işlədi, hadisələrin 1993-də tamamlanan şərhini 1997-ci ilə qədər çatdırdı.

Amerika Birləşmiş Ştatları hökuməti tərəfindən ayrılmış grant bu tərcümə işini maliyyə cəhətdən təmin etdi, bizim nəşriyyatla bu birgə layihənin uğurla həyata keçməsinə xüsusi diqqətlə yanaşan Bakıdakı Amerika Səfirliyinin ictimaiyyətlə əlaqə şöbəsinə və doktor Craig Dicker-ə (Krey Diker) minnətdarlığımı bildirirəm.

Azərbaycanda ingilis dilindən (və digər avropa dillərindən) Azərbaycan dilinə tərcümə təcrübəsi çox azdır, elmi, tədris və siyasi ədəbiyyat sahəsində isə yox dərəcəsindədir. Kitabın tərcüməsi və nəşri zamanı qarşılaşdığımız bir çox çətinliklər, əslində, bu işin ümumiyyətlə yeni olması, xüsusilə də tərcümə mədəniyyətinin hələ kifayət qədər inkişaf etməməsi ilə bağlıdır. Kitabın hazırlanmasında çox əməkdaşlarımızın əməyi var. Tərcüməçilər Lalə Mircəfərova və Bəylər Hacıyev, korrektura ilə məşğul olan Vahid Ömərlilə, Elza İsmayılova, Sədaqət Təhməzova, nəşriyyat və mətbəə işində əmək sərf etmiş Zakir N. Yusifoğlu, Rüşad İsayev, İsmət Əhmədov, İsaخان İsayev və başqalarına, mətnin son variantının hazırlanmasında mənə kömək edən Xumar Hüseynovaya öz təşəkkürümü bildirirəm.

Prof. Hamlet İsaخانlı